

joodse auteurs 'hun eigen geschiedenis' te boek stelden. In de jaren tachtig veranderde het perspectief. Er kwam meer aandacht voor de bedenkelijke rol die niet-joodse omstanders destijds hebben gespeeld — de accommodatie — en de vraag werd gesteld waarom juist in Nederland zoveel joden daarvan het slachtoffer konden worden. De 'wetenschappelijke' geschiedschrijving miste echter overtuigingskracht bij het brede publiek. Dat wilde juist 'lessen' trekken uit de jodenvervolgving: afrekenen met antisemitisme en discriminatie.

Hoe de herinnering aan de jodenvervolgving in politiek en maatschappij heeft doorgewerkt, wordt behandeld in de hoofdstukken 2, 3 en 4. De Haan laat zien hoe in de periode van de wederopbouw de verzuiling weer manifest werd. Rooms en rood 'gebruikten' de jodenvervolgving als argument om elkaar om de oren te slaan, maar naar de joden zelf werd nauwelijks geluisterd. Dat gebeurde pas in de jaren zeventig, naar aanleiding van de Wet uitkering vervolgingslachtoffers (1973). De aandacht voor het leed kreeg toen overigens langzaam een enigszins ritueel karakter. Het ging namelijk meer om de authenticiteit van de emotie van de debatterende politici dan om de ware toedracht van de vervolgingen. De Haan schetst de verschuivingen in het beeld, vanaf de jaren veertig tot in de jaren negentig, aan de hand van politieke en publieke 'schandalen' — onder andere de gratiëring van de Drie van Breda (1952), de affaire-Schokking (1956), het 'Dachautje-spelen' (1962), de vrijlating van Lages (1966) en de Volkstelling van 1971 — maar ook door in te gaan op de betekenis van de Dokwerker en de commotie rond de Zesdaagse Oorlog (1967), Fassbinders *Het vuil, de stad en de dood* (1987) en Theo van Gogh's aanval op Leon de Winter, beginjaren negentig. In hoofdstuk 5 wordt naar aanleiding van de zaak-Eichmann en het proces tegen Demjanjuk geanalyseerd hoe er een kloof groeide tussen de ervaringen van de joodse getuigen en de publieke herinnering aan de jodenvervolgving (symbool van 'het kwaad').

In het laatste hoofdstuk wordt de Europese context aangegeven en stelt de auteur vast dat juist in Nederland, anders dan elders, de psychiatrische invalshoek de meeste nadruk heeft gekregen.

Zoals ik al opmerkte, heeft De Haan terecht gekozen voor een breed opgezette, diachronische formule. Uit zijn onderzoek komt naar voren dat generatiewisselingen nauwelijks van invloed zijn geweest op het beeld van de jodenvervolgving. Het is niet zo dat pas de 'tweede generatie' van de jaren zestig zich bewust is geworden van de vervolgingen. Dat was ook in de jaren vijftig reeds het geval. Men kan daarom vraagtekens zetten bij psychologische verklaringsmodellen, volgens welke het trauma van de vervolgving eerst tot verdringing, en pas later tot bewustwording zou hebben geleid.

Het boek is helder van toon en niet al te moeilijk geschreven, zodat ook de hogere klassen van het vwo er nut van kunnen hebben.

A. W. F. M. van de Sande

J. C. C. Rupp, *Van oude en nieuwe universiteiten. De verdringing van Duitse door Amerikaanse invloeden op de wetenschapsbeoefening en het hoger onderwijs in Nederland, 1945-1995* (Nederlandse cultuur in Europese context. Monografieën en studies VIII. IJkpunt 1950-3; Den Haag: Sdu uitgevers, 1997, xvi + 462 blz., f47,50, ISBN 90 12 08506 3).

In Nederland wordt al decennialang geworsteld met de vraag hoe de studieduur van universitaire opleidingen kan worden verkort zonder dat dit ten koste gaat van hun niveau. Het probleem werd manifest met de enorme instroom van studenten sedert de jaren zestig, maar de discussie erover is van ouder datum. Al in de vorige en de eerste helft van deze eeuw klonk de roep om bezuiniging op het veel te dure hoger onderwijs en werd getwijfeld aan het nut van al die

academici. In zijn boek laat Rupp zien hoe de Utrechtse scheikundige hoogleraar H. R. Kruyt in dit debat voor vuurwerk zorgde door in de brochure *Hooge school en maatschappij* uit 1931 te pleiten voor een brede algemeen vormende opleiding naar het model van het Amerikaanse *college* en tegelijkertijd vast te houden aan wetenschappelijke vorming van de studenten. Maar *colleges* hadden helemaal geen wetenschappelijke pretenties. Zij legden slechts de basis voor een korte beroepsopleiding. Volgens Rupp zou dan ook Kruyts pleidooi voor een verkorte wetenschappelijke opleiding tot niets hebben geleid: geen algemene vorming, geen beroepsopleiding en geen wetenschappelijke vorming. Toch behield het idee van een korte, algemeen vormende en wetenschappelijke opleiding zijn aantrekkingskracht, zo blijkt uit de Wet op de twee-fasenstructuur uit 1981.

Werd daarmee het Nederlandse hoger onderwijs gemodelleerd naar het Amerikaanse? Die vraag staat in Rupp's boek centraal. In enkele overtuigende hoofdstukken nuanceert hij enerzijds de exclusieve oriëntering op de Duitse wetenschapsbeoefening vóór de oorlog en een 'amerikanisering' erna. Aan de hand van op de universiteiten voorgeschreven studieboeken, de landen van herkomst van buitenlanders die in Nederland een eredoctoraat kregen of erelid werden van de KNAW en de vreemde landen waar Nederlandse leden van de KNAW hun opleiding genoten, laat hij zien dat de wetenschapsbeoefening hier te lande vóór 1940 sterk gericht was op Groot-Brittannië, Frankrijk én Duitsland, terwijl zij na 1945 was georiënteerd op Europa en de Verenigde Staten. Pas na 1970 gingen de Anglo-Amerikaanse landen een leidende rol spelen. Maar alleen in de geneeskunde werd Duitsland als lichtend voorbeeld verruild voor de Verenigde Staten. Van een cesuur door de Tweede Wereldoorlog was in het algemeen geen sprake.

Enkele andere delen van het boek zijn eveneens zeer boeiend. In twee hoofdstukken toont Rupp hoe het debat over de toekomst van het hoger onderwijs tijdens en kort na de oorlog werd beheerst door religieus geïnspireerde vernieuwers als Banning en Van der Leeuw, maar dat hun invloed uiteindelijk betrekkelijk gering was. Buitengewoon interessant is het bovendien om te zien hoe de Amerikanen via het Fulbright-programma probeerden de Amerikaans-Nederlandse betrekkingen te verbeteren door vakken als politicologie, internationale betrekkingen en amerikanistiek te stimuleren en hoe zij de amerikanist J. W. Schulte Nordholt zover kregen om minder kritisch over de Verenigde Staten te schrijven.

Toch is het boek niet in alle opzichten geslaagd. Allereerst draagt het er de sporen van te zijn samengesteld uit enkele vroegere artikelen en rapporten. Het bestaat daardoor uit losse stukken. Wellicht worden sommige mensen daarom kort na elkaar twee keer geïntroduceerd (Tobias Asser op bladzijde 72 en 76, James Scott op bladzijde 77 en 78). Dat wordt storend als het ook nog twee keer fout gebeurt, zoals bij H. J. Reinink op pagina 108 en 128. Inderdaad was Reinink, die tijdens de bezetting in Groningen deelnam aan discussies over de toekomst van het hoger onderwijs, vroeger secretaris van het Groningse college van curatoren, maar inmiddels had hij een zeer veel aanzienlijker positie bekleed: tot het einde van 1941 was hij chef van de afdeling hoger onderwijs op het ministerie. Ook in andere opzichten is Rupp soms slordig. Zo noemt hij de Wet op het wetenschappelijk onderwijs uit 1986 op pagina 325 ten onrechte de Wet op het hoger onderwijs.

Mijn grootste bezwaar geldt echter de hoofdstelling van Rupp. Volgens hem volgde de wetenschappelijke sector het buitenlandse beleid op het gebied van vrede en veiligheid. Dat beleid was een groot deel van de negentiende eeuw op Duitsland gericht, koos daarna een neutrale koers en richtte na 1945 het roer op het Atlantisch bondgenootschap. Rupp meent aan het einde van zijn boek te kunnen vaststellen dat voor de wetenschappelijke sector hetzelfde gold. Meer dan een constatering is dat niet. De vraag naar het waarom wordt niet gesteld en blijft onbeantwoord. Bovendien betwijfel ik of Rupp zijn stelling wel waarmaakt. Want om de nationale buitenlandse politiek te kunnen volgen, moet er in de academische wereld een al dan

niet uitgesproken *communis opinio* over het buitenlands beleid hebben geheerst. Dat lijkt mij nauwelijks het geval te zijn geweest. Politiek werd uitdrukkelijk buiten de academie gehouden en toen dat niet lukte, tijdens de bezetting en in de jaren zeventig, wist de universitaire gemeenschap er geen raad mee. Voorts constateert Rupp dat de Nederlandse wetenschap zowel vóór als na de oorlog sterk op Europa was georiënteerd. Dat is toch niet helemaal hetzelfde als de neutraliteit van vóór en de Atlantische politiek van na de oorlog. De conclusie lijkt mij voor een in dit boek zo belangrijke these wat te gemakkelijk getrokken.

Peter Jan Knegtmans

A. E. Kersten, *Een organisatie van en voor onderzoekers. De Nederlandse organisatie voor zuiver-wetenschappelijk onderzoek (ZWO) 1947-1988* (Assen: Van Gorcum, 1996, vi + 469 blz., f95,-, ISBN 90 232 3051 5).

Dit is een paradoxaal boek. De hoofdtitel doet vermoeden dat we hier te maken hebben met een E. P. Thompson-achtig epos over mensen die 'hun eigen geschiedenis maken' in de wereld van het wetenschappelijk onderzoek. Een geschiedenis vol samenwerking, strijd en solidariteit van onderop. Zo was ook het zelfbeeld van de organisatie waar dit boek over gaat, de Nederlandse organisatie voor zuiver-wetenschappelijk onderzoek, ZWO. Een vereniging zijn 'van en voor onderzoekers' — dat was het doel dat ZWO zichzelf had gesteld (wat in een 'zelfstudie' voor de VSNU ongetwijfeld een 'missie' had geheten). Maar al lezend blijkt het boek toch meer een organisatiegeschiedenis te zijn van het soort zoals de arbeidersgeschiedenis vóór de dagen van E. P. Thompson werd bedreven: veel aandacht voor de leiders en weinig oog voor de gewone man. Het is meer een verhaal van directeuren en bestuursleden geworden dan een geschiedenis van onderzoekers, meer een *case study* van een bureaucratie dan een bijdrage aan de geschiedschrijving van het wetenschappelijk onderzoek.

In deze organisatiegeschiedenis ligt het accent bovendien sterk op het aspect van de externe betrekkingen: de relaties tussen ZWO en andere grote mogendheden in wetenschapsland, de universiteiten, de KNAW, het ministerie van O (K) & W en de Stichting fundamenteel onderzoek der materie (FOM), die formeel onder ZWO ressorteerde maar in feite een grote mate van zelfstandigheid genoot. De hoofdvraag van Kerstens boek luidt, hoe ZWO in de loop van de tijd op veranderingen in opvattingen over de rol van de wetenschap in de maatschappij en de taak van de overheid heeft gereageerd. Het is dus vooral een studie in plaatsbepaling. Het eerste hoofdstuk gaat over de achtergrond van het ontstaan van ZWO vlak na de oorlog. Het oorspronkelijke idee dat aan de voorbereiding voor de oprichting van de organisatie ten grondslag lag (die formeel in 1950, maar *de facto* al in 1947 haar beslag kreeg), namelijk dat stimulering van fundamenteel wetenschappelijk onderzoek noodzakelijk was voor herstel van de welvaart, blijkt al snel te zijn losgelaten. Mede onder druk van de universiteiten en de KNAW werd de rol van ZWO in hoofdzaak beperkt tot het verdelen van subsidies voor zuiver-wetenschappelijk onderzoek aan instellingen voor hoger onderwijs. Eigen instituten kreeg ZWO niet; wel werden stichtingen ter coördinatie van onderzoek in de bètawetenschappen, zoals het FOM, formeel bij de nieuwe organisatie ondergebracht. Hoofdstuk 2, 3 en 4 beschrijven achtereenvolgens hoe ZWO eerst in de jaren vijftig een eigen profiel als subsidiegever ontwikkelde, daarna in reactie op de expansie van het hoger onderwijs en het wetenschappelijk onderzoek en het streven van de overheid om meer greep op de uitgaven te krijgen, dat zich in de jaren zestig en het begin van de jaren zeventig begon te manifesteren, zich als opperbeheerder van de tweede geldstroom opwierp en ten slotte, als antwoord op de ambitie van O & W om onderzoek en